

הדיפלומטיה של החלשים

אליהו אילת, המאבק על המדינה, כרך ראשון: 1945–1946, 1979; כרך שני [א]: ינואר 1947–15 במאי 1948; כרך שני [ב], 1982, עם עובד והספריה הציונית

לזכרו של גדליה יוגב ז"ל

מאז חורבן בית שני נתאפיינה ההיסטוריה היהודית בהעדר יסוד פוליטי אקטיבי המציין השתתפות פעילה במסכת היחסים הבינלאומיים. אנומליה זו נבעה, כמובן, מן העובדה שבהעדר קיום ריבוני עצמאי, וללא עוצמה צבאית ומדינית, נתמקדו אפיקי האנרגיה היהודית בהבטחת קיום הדת ומוסדות הקהילה – תוך יצירת מוסד השתדלנות, שהיה מופקד על הגנת הקיום היהודי בסביבה עוינת. לפאסיביות הפוליטית של היהודים הושם קץ עם שובם להיסטוריה העולמית כגורם אקטיבי – תהליך איטי והדרגתי שהחל עם יצירת התנועה והדיפלומטיה הציונית בידי בנימין זאב הרצל. תהליך זה הגיע לשיאו בשנים 1945–1948, שנות ההכרעה במאבק להקמת המדינה היהודית בארץ-ישראל, בהן השתמשה התנועה הציונית בכל סוגי הנשק שעמדו לרשותה: שתדלנות מסורתית שחשיבוה תה לא פגה, דיפלומטיה אישית ומוסדית, מאבק מזויין מבוקר בארץ-ישראל שהתנהל על-ידי ה"הגנה" (מאבק האצ"ל והלח"י התנהל במסגרות חוץ-ציוניות), מיבצעי ההעפלה בדרך היבשה והים, ופעולת ההתיישבות ברחבי הארץ; ובארצות-הברית – ניהול מדיניות כוח ולחץ פוליטי ויצירת הלובי הציוני בווישינגטון. במאמר זה, העוסק בספרו של אליהו אילת, נתמקד בניסיון לענות על השאלה כיצד עלה בידי הדיפלומטיה הציונית, הנחותה מבחינת העוצמה והכוח, לגבור על ההתנגדות הנחרצת הערבית, הבריטית והאמריקנית לרעיון המדינה היהודית, לסכל מהלכים מסוכנים, ולהביא להחלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947, ולהכרת הנשיא טרומן במדינה שזה עתה נולדה.

תיאור המאבק המדיני בווישינגטון ובניו-יורק כבר זכה לשורת מחקרים, דיסרטציות, ואף נידון באוטוביוגרפיות של נחום גולדמן ועמנואל ניומן, ובקובץ נאומיו של אבא הלל סילבר. במדינת ישראל פירסם דוד הורוביץ, זמן קצר לאחר קום המדינה, את ספרו "בשליחות מדינה נולדת", בו עסק, מנקודת-תצפית של ראשית שנות החמישים, בתמרורי-הדרך המרכזיים במערכה

המדינית במשולש ירושלים-לונדון-ניו יורק (עצרת האו"ם). ברם, ספרו התמציתי של דוד הורוביץ, עם כל חשיבותו, נכתב זמן קצר לאחר התרחשות המאורעות, ומדרך הטבע סבל מחוסר גישה אל הארכיונים המדיניים ומקירבה רבה מדי לאירועים עצמם. הוא הבהיר את קווי היסוד של התמונה הכללית, אך השאיר נקודות סתומות רבות.

המתנתו הממושכת של אליהו אילת באה על שכרה בשני כרכי הספר המחזיקים 1270 עמודים, והכוללים מיבחר נאה של תצלומי אישי-המפתח שנטלו חלק במאבק המדיני בווישינגטון. אילת, הדיפלומט המקצועי, לקח על עצמו משימה כפולה וכבדה. הוא לא הסתפק, כדיפלומטים ואישי מדינה רבים, בכתיבת זכרונותיו על פעילותו הציבורית, אלא החליט לפעול גם כהיסטוריון האוסף, בודק, מנפה ומנתח את מסכת האירועים שבהם נטל חלק פעיל. כך ניצל המחבר לא רק את הספרות המחקרית שהופיעה טרם פירסום סיפרו, אלא גם את יומניו וארכיונו האישי, ומיסמכים מארכיונים אישיים וציבוריים בארצות-הברית, ואף ראיין את "מי שהיו" – הנשיא טרומאן, שר-החוץ דין אצ'סון, סגנו רוברט א. לווט, ויועץ הנשיא קלארק קליפורד. אילת פורש לפנינו איפוא יריעה רחבה ומקיפה של שלוש השנים המכריעות במאבק המדיני, כשהמוטו שלו הוא אימרתו של שאטובריאן, "עניין אחד הוא לדעת משהו בכללותו; עניין אחר לגמרי – לדעתו לפרטיו". ואכן, לפנינו מונחת לראשונה בעברית היסטוריה דיפלומטית ציונית יסודית, מפורטת (שמה מפורטת מדי לעיתים), המשלבת זכרונות אישיים מתועדים, עם ראיה היסטורית כוללת של הזירה האמריקנית ויהדות ארצות-הברית.

נקודת-המוצא של הכרך הראשון, העוסק בשנים 1945–1946, הינה יחסו של הנשיא פרנקלין דלאנו רוזוולט לציונות; ומעמוד 162 נפתח הדיון המפורט ביורשו של רוזוולט, הסנאטור וסגן הנשיא הארי ס. טרומאן. ברם אילת נטל על עצמו, כאמור, משימה נוספת, הראויה לשבח: הוא הבין שכל תיאור של המערכה המדינית בווישינגטון אשר יתמקד בנשיא ו בבית-הלבן, יצור תמונה חלקית ומעוותת, שהרי ברוח "הגישה הביורוקראטית-פוליטית" במדע המדינה יש לנתח את עיצוב מדיניות החוץ לא רק מנקודת-התצפית של ראשי-המימשל, אלא כתהליך ומאבק מתמשך שבו מעורבים, בוזמנית, נוסף לבית הלבן, גם זרועות המימשל, הקונגרס, המפלגות הפוליטיות, מעצבי דעת-הקהל וקבוצות לחץ. את כל הגורמים הללו ניתן לתאר כמעגלי השפעה, שבכולם היה על שליח הדיפלומטיה הציונית בווישינגטון לטפל באמצעות פגישות ומגעים אינ-ספור. ואומנם, אילת מקדיש מקום רב בספרו לתיאור וניתוח מפורט, בעל חשיבות מרובה לקורא העברי, של כל מעגלי ההשפעה, הגלויים והסמויים, הפרו והאנטי-ציוניים, שהיו מעורבים בשאלת ארץ-ישראל, ובמיוחד ליהדות אמריקה וציונותה.

השאלה המתבקשת עתה הינה כיצד יכול היה דיפלומט ציוני, חסר סטאטוס

מוכר ואשר לרשותו צוות זעיר בלבד, לחזור אל אותם מעגלי השפעה ולנסות לרכוש את אהדתם ותמיכתם? ללא ספק היתה זו משימה היאה להרקולס. אומנם, מאז 1943 כבר פעלה ברחבי ארצות-הברית ובנושיונגטון המועצה הציונית לשעת חירום, שבהנהגתו הדינאמית של אבא הלל סילבר חוללה גדולות בתחום רכישת אהדתם של הקונגרס, המפלגות הפוליטיות ודעת-הקהל. אולם דווקא במעגלים הרגישים ביותר של מעצבי מדיניות-החוץ – בבית הלבן, במחלקת המדינה ובפנטאגון – נתקלו סילבר ואנשיו בקירות אטומים. יתירה מזו, עקב ביקורתו הקולנית על הנשיא היה סילבר, מאז 1946, *Persona non grata* בבית הלבן, וזה נסגר בפניו הרמטית. מיבחנו של אילת היה אפוא מידת הצלחתו להגיע להישגים באותם מעגלים שנחסמו בפני סילבר.

אחת מתרומותיו החשובות של הספר שלפנינו הינה האור שהוא מפיץ על דרך עבודתו היומיומית והאפורה של הדיפלומט הציוני בחתירתו הבלתי נלאית לרכישת ידידים ותומכים במוקדי ההשפעה ובפריפריה. אחת מפסגות הצלחתו בתחום זה היתה יצירת מערכת קשרים הדוקה עם עוזריו היהודים של הנשיא טרומאן: השופט שמואל א. רוזנמאן, דוד ניילס, ומאקס לוונטאל; וכן עם יועצו הקרוב ואיש אמונו של הנשיא טרומאן, איש מדינת מיסורי, עורך-הדין הבלתי-יהודי קלארק מ. קליפורד. זאת ועוד, יועץ הנשיא קלארק קליפורד היה גם משתתף קבוע ב"צוות המוחות" – גוף בלתי-רשמי וסודי של שרים ופקידים, שהוקם ביוזמת אוסקאר יואינג, שר-הרווחה וסגן יושב-ראש הוועד הארצי של המפלגה הדמוקרטית. הצלחתו של אליהו אילת לקשור קשרים עם אוסקאר יואינג – ובאמצעותו עם חברי הצוות שהשפעתו היתה רבה בממשל הנשיא טרומאן – היו לה השלכות מפליגות בצמתי ההכרעה של המאבק המדיני: בתחום זה של רכישת ידידים ותומכים אכן נבחן השגריר, שהרי מהי דיפלומטיה, אם לא בראש וראשונה מיצוי היכולת האנושית לקשירת קשרי ידידות, רעות ואמון ברמה האישית. ולכך נחוצות סגולות מיוחדות: רגישות, טאקט, סבלנות ונועם הליכות, וכל זאת תוך קיום מיספר אינסופי של פגישות כארבע עיניים או במסיבות חברתיות.

ברם, לא רק סגולותיו האישיות של הדיפלומט הביאו לפריצת הדרך למעגל הבית הלבן. לא פחות חשובה היתה השפעת השואה על עוזריו היהודים של הנשיא טרומאן. בעטיה של השואה ועקב ריגשות האשמה על כישלונם של יועצים אלה להפעיל את השפעתם למען הצלת יהודים בתקופת הנשיא רוזוולט, עברו הללו (במיוחד שמואל רוזנמאן ודוד ניילס), מטאמורפוזה עמוקה שהפכתם מאנטי-ציונים לפרו-ציונים, והביאתם בשנים 1945–1948 למעורבות אקטיבית למען הקמת מדינה יהודית. גם בסוגיה מרכזית זו מפיץ ספרו של אילת אור ומידע שהושג מתוך היכרות אישית קרובה.

אך מה באשר למתנגדי הציונות בממשל? אומנם את הקירות האטומים במוקדי ההתנגדות לציונות במחלקת המדינה, בפנטאגון ובחברות הנפט, גם אילת לא

הצליח לפרוץ, אף כי עלה בידו, במיוחד במחלקת המדינה, ליצור יחסי עבודה הוגנים (אפילו עם ראש מתנגדיה של הציונות, לוי הנדרסון המפורסם, מנהל אגף המזרח-התיכון). יחסי עבודה אלה אומנם לא הניבו פירות מדיניים, אך רבה היתה חשיבותם בפתרון בעיות מישניות ובקיום הסטאטוס המזור של המישרד המדיני בווינגטון. בהקשר זה רבה חשיבותו של הפרק החמישי בכרך הראשון, המהווה את התיאור השלם והמפורט ביותר המצוי בעברית, של עמדתם האנטי-ציונית של מעצבי המדיניות במימשל, אשר לא הושפעו כהוא זה מן השואה, ואשר לדידם נתפסה בעיית ארץ-ישראל בהקשר הצונן של תפיסת המדיניות הגלובאלית והמזרח-תיכונית של ארצות-הברית.

מלבד רכישת ידידים והשפעה, מוטל על הדיפלומט גם לשמש עיניים ואוזניים לממשלתו. ואכן גם בתחום זה של מודיעין מדיני (על אף מיספר הצלחות) היתה נעוצה חולשתה של הדיפלומטיה הציונית. בעוד שמחלקת המדינה וסוכנויות הביון האמריקניות (והבריטיות) שאבו מידע רב על הפעילות הציונית הגלויה והסמויה – באמצעים המשוכללים והמגוונים העומדים לרשות מדינות מודרניות – הרי הדיפלומטיה הציונית פעלה במיקרים רבים, ובמיוחד בפרשת נסיגת ארצות-הברית מן החלוקה, כסומא בארובה. למרות קשריו של אילת בבית הלבן לא עלה, כאמור, בידי מישרדו לפרוץ את חומת העוינות של מחלקת המדינה והפנטאגון, שיוזמו את מרבית המהלכים המסוכנים לציונות, וכך לא נותר לאילת אלא להסתמך על המידע שהושג מן הפריפריה. במושג זה אני מתכוון במיוחד לקשריו עם אישים כגון הרברט אליסטון עורך ה"ווישינגטון פוסט", שהיה ידיו של שר-ההגנה ג'יימס פורסטול, סאמנר ולס סגן שר-החוץ לשעבר במימשל רוזוולט, והשופט העליון פליקס פראנקפורטר. אין ספק שהערכותיהם, ניתוחיהם וקשריהם סייעו רבות לאילת, אולם איש מהם לא השתתף בתהליכי קבלת החלטות: יתירה מזו, הנשיא טרומאן לא היה ממעריציו של פראנקפורטר, ולכך היו השלכות על יחסו של המימשל למעמדו בתקופת טרומאן.

ספרו של אילת מאפשר לקורא אף הצצה אל דרך פעולתם של מעצבי המדיניות כדיפלומטים המנהלים משא-ומתן. באובייקטיביות ובמתינות מתאר אילת את שיטת עבודתו היסודית, אך הדידאקטית, של משה שרת. ניתן להשוותה, כפי שעשה אילת, לדיפלומטיה האישית של נחום גולדמן, שנעשתה " [...] במיבצעים ספוראדיים [...] שהצטיינו בתנופה וריכוז של יוזמה ומרץ אישיים [...] אך היו מלווים לעיתים בחוסר תיאום פעולה עם עמיתיו וחוללו משברים פנימיים קשים" (כרך ב', עמ' 34). נחום גולדמן היה, כאמור, הממונה על המישרד המדיני בווינגטון, ודרך עבודתו ואופי מגעיו עם אנשי מחלקת המדינה, בתקופה הקריטית שקדמה להכרזה על הקמת מדינת ישראל, זוכה להארה מעניינת (עמ' 724–726) המחייבת עיון ביקורתי נוסף בתפקידו של גולדמן בתקופה גורלית זו.

המערכה המדינית בארצות-הברית התנהלה לא רק בווינגטון. מאז העברת

שאלת ארץ־ישראל לטיפול האו"ם, בראשית 1947, התנהלה במטה האו"ם בלייקסאקס שבניו־יורק מערכה מקבילה, לא פחות חשובה. באותם ימים רחוקים, כשלאירגון הבינלאומי הטרי מלאו רק שנתיים ימים, לא היה האו"ם בחזקת "שמום". ללא התנסות בכל נפתולי מליאתו, ועדותיו ודיוניו הגלויים והסמויים מעין הציבור, לא ניתן היה לקבל גושפנקה בינלאומית לתוכנית החלוקה. ואומנם יפה עשה אליהו אילת שייחד לנפתולי המערכה באו"ם את כל החלק השני של הכרך השני. עתה מצוי בידינו תיאור מפורט, בהיר – ואף דראמטי, משמגיע המחבר לדיון בדראמות המרתקות של פרשות הנגב ואילת, השגת רוב שני־השליש לתוכנית החלוקה, וההצבעה המכרעת בכ"ט בנובמבר 1947.

כיצד אפוא עלה בידי הדיפלומטיה של החלשים לגבור על מתנגדיה רבי העוצמה במימשל האמריקני, בחברות הנפט ובין חברות האו"ם, ולהשיג את החלטת עצרת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 ואת הכרת טרומאן במדינת ישראל? למאמץ האדיר שהושקע בהשגת מטרות אלה היו, כפי שראינו, מיספר שותפים: אבא הלל סילבר ומועצת החירום בפעולת הלחץ ההמוני, חיים ויצמן בדיפלומטיה אישית, אדי ג'ייקובסון, ידידו של טרומאן, בשתדלנות מסורתית. אולם לא פחות חשובה היתה העבודה השקטה והאפורה שהתנהלה ללא זיקוקין די־נור על־ידי הדיפלומטים הציונים בבתים פרטיים ובלשכות שרים ופקידים. בהעדר קלפי מיקוח, וכנציגי עם חסר מדינה, היו כלי־נישקם כישוריהם ביחסי אנוש, ובעיקר יכולתם לשכנע את בני־שיחם בצידקתו ובמעשיותו של רעיון המדינה היהודית.

בספרו המפורט והחשוב על ימי וושינגטון הוציא אליהו אילת את הדיפלומטיה הציונית מאלמוניותה, ובכך תרם תרומה רבת ערך לקידום המחקר בשדה מרכזי זה.

